

Голик М. М.,
кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри гуманітарних наук, Академія сухопутних військ
ім. гетьмана П. Сагайдачного
(Україна, Львів), lendmark2014@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ 50–70 РР. XVIII СТ.

Проаналізовано особливості фінансового забезпечення особового складу російської армії у період 50–70 рр. XVIII ст. Розкриті основні форми та особливості видів фінансового забезпечення на конкретному історичному матеріалі.

Ключові слова: фінансове забезпечення, гроші, особовий склад.

Відсутність загальних поглядів на принципи організації фінансового забезпечення військової організації держави у лавах сучасного політичного та військового істеблшменту створює умови для впливу на морально-психологічний стан особового складу, що відповідно створює *проблему* подолання внутрішніх протиріч, які визначають різні підходи до форм і методів фінансового забезпечення сучасних Збройних Сил.

Актуальність визначення тенденцій та напрямків фінансового забезпечення у ЗС України повинна враховувати досвід як й розвинутих військових організацій сучасності, так і історичні традиції своїх попередників. Вивчення підходів російської армії до фінансового забезпечення в умовах перебудови війська на європейські стандарти допоможе сучасним дослідникам у виробі концептуальних положень щодо організації тилового забезпечення у Збройних Силах України.

Проблема фінансового забезпечення особового складу російської армії у період 50–70 рр. XVIII ст. досі окремо не досліджувалась. Висвітлювались лише основні риси механізму фінансового забезпечення в роботах, присвячених або функціонуванню армійського організму середини XVIII ст., або розгортанню військових операцій. Основна маса робіт з даної теми створена до середини 50–х рр. XX ст. В цьому ракурсі варто відзначити праці Л. Бескровного [1], С. Карпушенка [2], Ю. Клокмана [3], О. Петрова [4] та інших.

Метою статті автор визначає висвітлення особливостей функціонування системи фінансового забезпечення російської армії особового складу у період 50–70 рр. XVIII ст.

Хронологічні межі дослідження пояснюються сталістю системи фінансового забезпечення російської армії в даний період, що дає нам змогу проаналізувати особливості організації фінансового забезпечення усіх категорій військовослужбовців.

Фінансове забезпечення є складовою частиною тилового забезпечення армії. Солдат завжди прагнув матеріальної винагороди, а задоволення цих потреб солдата було цілком покладене на плечі його командирів.

При наборі рекрутів в збірні пункти вони отримували від свого поміщика певну суму грошей, які рекрут мав використати до прибуття в полк. Там він отримував грошове забезпечення за кожні чотири місяці. Певною мірою це було не вигідним для командирів, оскільки солдат, отримавши відносно велику суму грошей, спускав їх досить швидко, у нього іноді не залишалось коштів на предмети першої необхідності. Боротись з цим намагались за допомогою роздачі грошей раз або два рази на тиждень. Зокрема в статуті генерала Адама Вейде взагалі пропонувалось організувати виплати щотижнево: “І щоб солдати свої гроші не пропили, або якимось іншим чином не загубили, їм від капітанів щотижнево, або два рази на тиждень платня надається” (даний статут був спробою регламентації російського армійського життя на основі компіляції європейських статутів). Однак дана пропозиція не була реалізована. Величезні російські простори вимагали витратити багато коштів та часу на перевезення монети. Роздачі в середині самого полку також забирали багато часу. Тому дана система, запроваджена ще Петром I, втрималась впродовж всього XVIII ст. [1, с. 297].

Стосовно новобранців мала місце наступна особливість. Прибувши до полку, новобранець потрапляв в незвичні, часто незручні для нього умови. Така ситуація збільшувала вірогідність дезертирства. Попередити його можна було роздачею грошей одразу після прибуття. Завдяки цьому солдат міг себе гідно забезпечити з перших днів служби. Розмір цих виплат в піхоті та в кавалерії відповідав жалуванню старих солдатів, а в артилерії був в два рази меншим [2, с. 47].

З 1758 р. правила грошового забезпечення солдатів ще більше вдосконалились. Відтепер їм ще надавались кошти для найму підвод, що мали перевезти їхні речі до частин, а також для хворих рекрутів виділялись додаткові гроші на посилене харчування [1, с. 301]. Як бачимо, система грошового забезпечення армії постійно вдосконалювалась.

Головним джерелом державних прибутків взагалі був подушний податок. Також велике значення мали митні збори, прибутки з державних монополій (торгівля тютюном, горілкою, сіллю, милом), гербовий папір, гроші, виплачені купцями за звільнення від військової повинності та інше. Збір податків був покладений на губернаторів, які співпрацювали з армійськими комісарами. Роль комісарів полягала у визначенні потреб певних частин. Зібрані кошти частково направлялись в центральні установи для закупівлі сукна, зброї. Інша ж частина направлялась власне в полки для видачі жалування та закупівлі провіанту. Така система мала ряд переваг: полки отримували все готове і могли більше часу приділяти бойовій підготовці [5, с. 7–8].

Вивезення грошей в полки було дуже непростою справою. Полк мав за власний кошт найняти підводи для перевезення і виділити команду для охорони. Мідна монета займала багато місця. Наприклад, Семенівський полк організував цілий обоз з 70 підвод для перевезення 74 тис. карбованців. Якщо врахувати якість та протяжність російських доріг, зрозуміємо, що дуже рідко зарплата надходила до адресатів вчасно. Також в цей час була випробувана система перерахування коштів за допомогою векселів. Особам, які на місці можуть виділити велику суму для армії відраховувався один

відсоток за послуги. Мінусом такого порядку був великий обсяг листування. Після прибуття на місце призначення всі гроші перераховувались в присутності відповідального офіцера [2, с. 55]. Роздавались у вигляді жалювання вони лише після полкового смотру, який повинен був визначити ступінь заслуг кожного військового. Досить часто інспектори самі, без офіцерів, розмовляли з солдатами, розпитували їх про якість забезпечення, ставлення офіцерів і т.д. В разі виявлених порушень винувник частково або повністю позбавлявся грошового забезпечення. Усі виплати реєструвались у витратних книгах, які зберігались у полковій канцелярії. Вимаглося зберігати їх дуже уважно та обережно; за навмисне знищення передбачалось досить тяжке для відповідального офіцера покарання: конфіскація родового маєтку, тобто відбирання свідоцтва заслуг перед царем [2, с. 71].

Від наявності грошового забезпечення часто залежало становище не лише військового, а й членів його родини. Під час походу частина його коштів пересилалась членам родини, що особливо для незабезпечених селянських родин мало велике значення. Коли солдат або офіцер потрапляв в полон, то вся його зарплата передавалась родині (якщо не було достеменно відомо, що він загинув).

Розглянемо тепер розмір грошових виплат для різних категорій військовослужбовців. Розпочнемо з офіцерських окладів. Перш за все треба зазначити, що розрізняли оклади російські та іноземні. Останні ще за Петра I були вищими. Згодом була скасована надбавка іноземцям, а 1764 р. Військова колегія видала наказ про зарахування на російську службу “як бувших на голштинській, так і на інших іноземних службах штаб – та обер–офіцерів з пониженням на один чин” [4, с. 286].

В такий спосіб досягалося відсіювання випадкових елементів та заохочувались до служби офіцери російського походження.

Крім визначеної платні офіцери мали також кілька джерел додаткових надходжень. По–перше, винагороди на честь військових перемог або державних свят (свята імператорської родини). Такі нагороди давались всім армійським чинам. По–друге, порціонні гроші. За статутом 1716 р. полковник мав право на 50 порціонів, капітан на 15, поручик на 9 (порціон – щоденна норма солдатського харчування). Зрозуміло, що бралось це не продуктами, а грошима. По–третє, раціонні гроші. Раціон – гроші на придбання фуражу на одного коня. Казенне утримання передбачалось лише на 6 “зимових” місяців, решту часу кінш повинен був жити на підніжному кормі. Вартість раціону на рік становила 12 карбованців на одного коня [5, с. 12]. Артилерійський полковник мав, наприклад, право тримати 40 коней. Можна легко вирахувати його додатковий прибуток з цієї статті (реально він тримав стільки коней, скільки було необхідно. Зрозуміло, що можна було запросто обійтись значно меншою кількістю).

Іншим додатковим джерелом для збагачення офіцерів була видача грошей, призначених для утримання денщиків. За статутним положенням генерал мав право на 12 денщиків, генерал–лейтенант на 10, генерал–майор на 8, полковник на 6, майор на 3, капітан на 2. Витрати офіцерів також були досить значними. Окрім витрат на житло, шиття мундиру, харчування офіцер

повинен був виплачувати в казну інші збори. По–перше, витрати на ліки. Для цього з кожного офіцерського карбованця жалування відбирали 1,5 копійки. По–друге, штрафи за дезертирів, які були досить значними. Наприклад з капітана (командира роти) за кожного втікача стягували 1,5 карбованця. Система стягування штрафів за дезертирство була багаторівневою. Крім капітана за це платили сержант (10 копійок) та всі солдати того капральства, в якому служив втікач. Також значну суму треба було віддати за патент – документ про надання офіцеру наступного звання. Наприклад, майор оплачував пергамент (1 карбованець), друкарську роботу (27 копійок), мито (1 карбованець 6 копійок) [2, с. 53]. В залежності від роду військ за 4 місяці солдат отримував в середньому 3 карбованці (з урахуванням необхідних виплат священику, на медикаменти, на пошив мундиру та на його утримання в належному стані). Наведений розмір фінансового забезпечення також враховує виплату солдатам соляних та м'ясних грошей. На рік це дорівнювало 15 та 72 копійки відповідно [6, с. 29]. Солдат мав також додаткові джерела прибутку. Наприклад, під час війни деякі командири дозволяли грабувати здобуті міста, розглядаючи це як справедливий винагороду переможцям. Однак треба відмітити, що в 1768–1774 рр. окремі начальники починають боротись з цим злом і масові грабунки місцевого населення повільно але неухильно відходять в минуле [7]. Розповсюджені були також роздачі грошей на честь переможних битв та свят імператорської родини. Часто ці разові виплати були досить значними (по 1 карбованцю на солдата) [2, с. 61].

У даному контексті варто також розглянути таке явище, як фінансові махінації в армії. Французький шпигун Жильбер Ромм, що був близький до певних кіл російської еліти (щоправда, опозиційної еліти) у своїй записці змальовує картину повального розкрадання армійського бюджету: “Кожна дивізія має комісарів, уповноважених поставляти в полки платню, борошно і крупу, озброєння і все необхідне для обмундирування солдата. Вони повинні спостерігати за тим, як полковники утримують свої полки, і доповідати колегії про порушення, які можуть бути допущені. Проте замість цього вони входять з полковниками у змову і навіть конкурують з ними в тому, що ті іменують своєю економією. Суть подібної економії – тягнути з полку все, що тільки можливо. Кожен полковник розглядає свій полк як бенефіцій, що приносить дохід, а перебування на цій посаді – як час власного збагачення. Ось чому вони неохоче йдуть у генерали, адже ті змушені задовольнятися однією лише платнею” [10].

Докладно розписувати всі хитрощі, до яких вдаються ці панове для досягнення своєї мети, було б тут надто довго і марно. Достатньо буде зауважити, що одним з найважливіших джерел їх збагачення є недоукомплектованість полку, оскільки вона не дає короні ніякої економії, а приносить вигоду лише його командирів. Ось чому командири намагаються приховувати некомплект особового складу незліченною кількістю способів. Вони посилаються на хвороби, на відправлення загонів для придбання борошна, крупи, сукна – предметів, які дійсно доводиться шукати досить далеко; вони ніколи не відчувають нестачі в подібних приводах і безлічі інших, часто досить примітивних, які

завжди визнаються поважними, тому що генерали, командувачі дивізіями, або погано поінформовані, або вступають у змову і отримують свою частку прибутку. Місцем, де подібним махінаціям немає числа, перш за все є кавалерійський полк.

Вважається, що кожен з них приносить 3000 дукатів на рік господареві, якщо той знає своє ремесло; від одного з драгунських полковників стало відомо, що його полк приносить йому від 15 до 18 тис. руб. на рік. Жоден з кавалерійських полків також не має повного комплекту ні людей, ні коней. Абсолютно точно відомо, що один з карабінерських полків – Нарвський, який перебуває зараз у Польщі, має в наявності лише 200 коней, і, можливо, навряд чи чверть з цих 200 придатна до несення служби. Зате його останній командир, який обіймав цю посаду протягом восьми років, збагатився на 180 тис. руб., грабуючи як свій полк, так і поляків. Серед драгунських і пікінерських полків більшість лише за назвою представляють собою те, чим вони повинні були б бути. Уряд ніколи задалегідь не знає, скільки грошей він витратить за рік на утримання кавалерії, оскільки твердих цін на фураж немає. Кожен місяць командир полку посилає в Військовий комісаріат сертифікат із зазначенням цін на фураж, підписаний посадовими особами того місця, де його полк стоїть гарнізоном. Ці люди за пляшку горілки або за кілька рублів підтверджують все, що він хоче, і уряду доводиться оплачувати сіно по 14–15 коп. за пуд, тобто за ринковою ціною в Петербурзі, тоді як у провінції воно коштує не більше 4 коп. “Полки, які охороняють лінії між Дніпром і Волгою і можуть задарма заготовлювати сіно в навколишніх степах, змушують тим не менше під тисячею умов платити за нього за тими ж цінами, що й в інших місцях. Держава виділяє на кожного коня важкої кавалерії 1/2 пуда, або 20 фунтів, сіна в день; на коней драгунів, гусарів і пікінерів – по 15 фунтів; на коней кірасирів – по 4 гарнець вівса на день, карабінерів та драгунів – за 3, гусарів і пікінерів – по 2” [9].

Якщо все вище сказане прийняти за правду, то виявляється незрозумілим, як така армія, маючи постійний істотний некомплект солдатів та будучи не забезпеченою усім необхідним впевнено перемогла чисельну та ще досить потужну турецьку армію, яка не так давно перемагала австрійську армію, одну з найпотужніших в Європі. Як зазначалось вище, Ромм був наближений до критиків правління Катерини II і, відповідно, отримував перебільшені дані про армійські недоліки. Скоріше за все правда лежить десь посередині. Безумовно, зловживання вданій сфері мали місце, але вони не досягали такого розміру. Армія, яку описує Ромм була фактично небоєздатною і не витримала б зіткнення навіть з іррегулярними частинами. На наявність фактів розкрадання армійського бюджету ясно вказують реформи Павла I, під час проведення яких ці факти випливали на поверхню. Але знов таки процес не набрав таких катастрофічних обертів.

Загалом же можемо стверджувати про те, що грошове забезпечення солдатів та офіцерів дозволяло їм задовольняти свої основні потреби та уникати матеріальної скрути. Разом з цим треба відзначити серйозну прірву у прибутках між обер та штаб-офіцерами. Така ситуація підтримувала часто нездоровий кар’єризм та намагання поживитись за рахунок підлеглих. Рівень забезпечення

рядових задовольняв їхні основні потреби та загалом не відрізнявся від їхніх прибутків у цивільному житті. Разом з тим мали місце численні випадки фінансових зловживань з боку командного складу, що викликало пасивний опір рядового складу. Відповідно копіювалась і форма боротьби зі свавіллям – втеча, дезертирство. Ця форма боротьби на той час була досить ефективною і примушувала державу постійно контролювати становище рядових у війську.

Список використаних джерел

1. Бескровный Л. Г. Русская армия и флот в XVIII веке / Л. Г. Бескровный. – М. : Военное издательство МО СССР, 1958. – 662 с.
2. Карпушенко С. В. Быт русской армии XVIII – начала XX века / С. В. Карпушенко. – М. : Воениздат, 1999. – 386 с.
3. Клокман Ю. Р. Фельдмаршал Румянцев в период русско-турецкой войны 1768–1774 гг. / Ю. Р. Клокман. – М. : изд. АН СССР, 1952. – 312 с.
4. Петров А. Война России с Турцией и польскими конфедератами. 1769–1774 гг. / А. Петров. – СПб. : В типографии Э. Веймара, 1866. – Т. 1. – 363 с.
5. Центральний державний історичний архів у м. Київ (далі – ЦДІАК). – Ф. 59. – Киевская губернская канцелярия. – Оп. 1. – Спр. 7782: Справа про забезпечення провіантом, про виплату жалування та погонних грошей гарнізонним батальйонам та іншим військовими частинами, що повертались з російсько-турецької війни до Києва з Бухареста, Кілії, Хотина, Яс. – 18 арк.
6. Керсновский А. А. История русской армии / А. А. Керсновский. – М. : Воениздат, 1994. – 589 с.
7. ЦДІАК. – Ф. 760. – Генеральное дежурство первой армии. – Оп. 1. – Спр. 458: Материалы о русско-турецкой войне 1769–1773 гг. – 27 арк.
8. ЦДІАК. – Ф. 1. КМФ 1. – Оп. 1. – Спр. 3: Рапорты, ведомости, журналы о количественном составе солдат, вооружения, провiantа II армии под командованием Панина. – 37 арк.
9. Прозоровский А. А. Записки генерал-фельдмаршала князя Александра Александровича Прозоровского (1756–1776) / [Електронний ресурс]. – М., 2004. – Режим доступу : <http://febweb.ru/feb/rosarc/zgp/zgp-037-.htm>
10. Жильбер Ромм о русской армии XVIII века / [Електронний ресурс] // Россия и Франция XVIII–XX века. – М., 2000. – Вып. 3. – Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XVIII/17801800/Romm/text.htm>

References

1. Beskrovnyj L. G. Russkaja armija i flot v XVIII veke / L. G. Beskrovnyj. – M. : Voennoe izdatel'stvo MO SSSR, 1958. – 662 s.
2. Karpushhenko S. V. Byt russkoj armii XVIII – nachala XX veka / S. V. Karpushhenko. – M. : Voениzdat, 1999. – 386 s.
3. Klokman Ju. R. Fel'dmaršal Rumjancev v period russko-tureckoj vojny 1768–1774 gg. / Ju. R. Klokman. – M. : izd. AN SSSR, 1952. – 312 s.
4. Petrov A. Vojna Rossii s Turciej i pol'skimi konfederatami. 1769–1774 gg. / A. Petrov. – Spb. : V tipografii Je. Vejmar, 1866. – T. 1. – 363 s.
5. Central'nyj derzhavnyj istoryčnyj arhiv u m. Kyi'v (dali – CDIАK). – F. 59. – Kievskaja gubernskaja kanceljarija. – Op. 1. – Spr. 7782: Sprava pro zabezpečennja proviantom, pro vyplatu zhaluvannja ta pogonnyh grošej garnizonnym batal'jonam ta inšnym vijs'kovym chastynam, shho povertalys' z rosij's'ko-turec'koi' vijny do Kyjeva z Buharesta, Kili'i, Hotyna, Jas. – 18 ark.
6. Kersnovskij A. A. Istoriija russkoj armii / A. A. Kersnovskij. – M. : Voениzdat, 1994. – 589 s.
7. CDIАK. – F. 760. – General'noe dezhurstvo pervoj armii. – Op. 1. – Spr. 458: Materialy o russko-tureckoj vojne 1769–1773 gg. – 27 ark.
8. CDIАK. – F. 1. KMF 1. – Op. 1. – Spr. 3: Raporty, vedomosti, zhurnaly o kolichestvennom sostave soldat, vooruzhenija, provianta II armii pod komandovaniem Panina. – 37 ark.
9. Prozorovskij A. A. Zapiski general-fel'dmaršala knjazja Aleksandra Aleksandroviča Prozorovskogo (1756–1776) / [Elektronnyj resurs]. – M., 2004. – Rezhym dostupu : <http://febweb.ru/feb/rosarc/zgp/zgp-037-.htm>

10. Zhil'ber Romm o ruskoy armii XVIII veka / [Elektronnyj resurs] // Rossiya i Franciya XVIII–XX veka. – M., 2000. – Vyp. 3. – Rezhym dostupu : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XVIII/17801800/Romm/text.htm>

Golik N. M., Ph.D., associate professor, assistant professor of humanities, the Army Academy named Hetman Sagaydachno (Ukraine, Lviv), lendmark2014@mail.ru

Features financial security personnel of the Russian army of 50–70 years XVIII century

Analyzed the features of financial security in the Army in 1750–1770 years. Solved general forms and features of financial security at a specific historical material.

Keywords: financial security, money, personnel.

Голік Н. М., кандидат історических наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук, Академія сухопутних військ ім. гетьмана Сагайдачного (Україна, Львів), lendmark2014@mail.ru

Особенности финансового обеспечения личного состава российской армии 50–70 гг. XVIII в.

Проанализированы особенности финансового обеспечения русской армии в период 50–70 гг. XVIII в. Раскрыты основные формы и особенности видов финансового обеспечения на конкретном историческом материале.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, деньги, личный состав.